Молодий сільський учитель Антін Вова одягся в свій новенький костюмчик, глянув у маленьке дзеркальце, причесав свої патли-кучері й хотів йти з дому, далі сів коло столу й чогось загадався. Півроку, як учителює вже Вова, а й досі іде не познакомився з місцевою інтелігенцією, якої поблизу було немало. Давно хотів і збирався він зробити це, та все чогось не виходило так.

Таку вже мав Вова вдачу: походе по своїй самотній кімнаті, помарить, подумає, що йому неодмінно пора вже зійтися з освіченими тутешніми людьми, навіть одягнеться, щоб зараз йти до доктора, а вийде на вулицю — передумає та й поверне до урядника або до сільського адвоката Муляра.

"Піти познакомитись! — дорогою виправдував він себе в думці.— Так-то й познакомитися! Ну, як прийдеш до нього, а він: "Что скажете?" — або: "Чем могу служить?" — що йому сказати тоді? Та до того ж, може, він на цей час що робить або спочиває... Ні, нехай уже колись... якось... другим разом".

Од урядника повернеться смутний, незадоволений і знов довго ходить по своїй кімнаті, а то вийме свій зшиток-щоденник і стане вписувати в його свої смутні думи.

Тепер стояла справа так, щоб як-небудь викрутитись, щоб утекти зустрічі з інтелігенцією, Вові не можна було: сьогодні в народній чайній одбудеться перша народна читанка, і всі місцеві освічені люди мають там бути; він, Вова, повинен теж піти туди, бо він же — народний учитель. Навіть піп сьогодні стидив його, що таке діло робиться без участі сільського вчителя; він же обіцяв і познакомити Вову з учасниками просвітнього гуртка.

Хоч була вже година йти, та Вові чогось хотілося ще посидіти у своїй хаті коло маленької лампочки та помарити — як то воно все вийде, що він буде казати, що йому скажуть.

Рука його по звичці витягла з купи книжок вірного товариша — щоденника, з яким Вова привик завсіди радитися та розмовляти в самоті. Механічно перегортає листки, перебігає очима засіяні дрібним писанням сторінки.

"...Читаю у вільні часи, що попадеться під руку, а все не те,— стоїть в одному місці,— душа жива живого слова бажає, та де ж його почуєш? До того гуртка, що я познакомився, щось не лежить моє серце: горілка, карти, п’яне важке життя, брудні розмови, непристойні анекдоти, нападки на мужика-гадюку... Що я маю спільного з ними — я, молодий, жадаючий просвіти, всього прекрасного і чесного в житті?

Слухаєш іноді, як після чарки стануть вони розкривати один другому свої думки та виявляти темні свої діла — мороз ходе за спиною. Певне, й вони добре почувають, що чужий я їм, бо коли при мені розказують яку-небудь гидку історію, то скоса позирають на мене.

Сидю я між ними, слухаю п’яну розмову, лайку, а часом і бійку за картами, і помалу туга приступає до мого серця".

Помалу Вова вчитався і вже не міг одірватися, хоч було там йому все давно відоме, читане і перечитане.

"...Завтра — різдво...— читає він у другому місці,— свято велике, празник молодощів. До наших інтелігентів понаїжджало багато молоді: студентів, гімназистів, панянок; завтра будуть вони кататися гуртом, співати, вигадувати, а я завтра піду обідати до старого дяка...

Мовчки пообідаємо там, бо старі дяки — сумні якісь собі люди. Потім повернуся в свою школу, між німі стіни, візьму книжку, та не піде вона мені на думку.

...Неділя. Надворі примеркло. Одлига... Невесело надворі. Вітер гуде в комині, стелю зриває. У моїй великій та сумній кімнаті зимно, непривітно. Блимає каганець на столі, а я сам ходжу-нуджу з кутка в куток, тільки луна стогне від моїх ступенів по хаті. Ходжу собі, мугикаю під ніс, споминаю всякі пісні, що колись співалися товариством. Усе такі хороші пісні... а за серце щось так і тягне, так і ссе: здається — уткнувся б лицем у подушку, та так і зарюмсав".

Дочитавши останню списану сторінку, Вова помалу взяв перо в руки, вмочив у чорнило й загадався. Подумав трохи й став писати:

"Зараз йду між люди... між інтелігентні, освічені люди... і страшно, і радісно. Боязно мені, бо соромливий собі я вдався, не ловкий, не бідовий, та й не знаю, як з тими людьми поводитися, щоб вони не насміялися з мене. Бо я ж тих інтелігентних людей та зовсім і не знаю. Виріс я в глухому селі, виховували мене в семінарії, в самому найтемнішому, закинутому куточку рідного краю; семінарські вчителі нас близько не пускали до себе, поводилися як начальство, інших освічених людей бачити нігде було".

В кімнату увійшов сторож і став розказувати, що до народної чайної поїхали вже і з заводу, і доктор, і слідчий, паничі, панянки.

Як змальована, встала перед Вовою постать паняночки, якоїсь родички слідчого. Не раз він бачив її, коли вона, гуляючи, проходила мимо школи, чув її мелодійний голос, і стрункa її постать та біляве личко з чарівними очима не раз увижались Вові між голими стінами його кімнати. Тепер він побачить її зблизька, може, буде говорити з нею, і ті чарівці очі будуть дивитися на його... і може... хто знає? Вова скоса зирнув у дзеркальце, що стояло тут поблизу; звідтіль виглянули русяві

кучері, сірі, соромливі, повні таємного огню очі, юнацьке лице та ніжний на губах пух.

Вова труснув головою й осміхнувся.

"Мужайся, Антоне!" — черкнув він на кінці сторінки щоденника...

Потім сховав щоденник, надяг пальто, погасив лампу і з рішучим виглядом пішов із школи.

Скинувши пальто та калоші, Вова стояв у пітьмі в коридорі й держався за клямку; крізь мутне шкло дверей у кімнаті, де зібрався просвітній гурток, виднілися, як квітки в саду, жіночі вбрання, іскрами блищали при огні гудзики на формених мундирах у чоловіків. Часто і дзвінко билось у Вови серце.

"Ну і вернусь!.. Яке кому діло!" — мигтіла у нього спокуслива думка, а всередині у його щось рішуче протестувало проти такої малодушності, і, набравшись духу, потяг він за клямку двері.

Закрутилося, заблищало усе перед очима; Вова став на порозі як прикований і не міг придумати, куди йому йти і що робити. На щастя його, на виручку підвернувся батюшка. Він, узявши за руку Вову, повів між люди знакомити.

Соромлячись та червоніючи, вклонявся Вова новим своїм знакомим і в той же час наглядав собі по кутках безпечне місце. Наглядівши там вільний стілець, він поспішав до його добратися і з полегкістю зітхнув, коли сів на йому.

"Тут буде спокійніше",— подумав він собі і став кругом роздивлятися. Не встиг він іще опам’ятатися, як помітив, що якась червонощока пані, що сиділа найближче до його, дивилася йому в лице

й щось казала. Вова бачив, що то до його була мова, та що саме вона казала — не почув. Спитав.

— Я кажу,— виразно вирізувала кожне слово пані,— що недавно тут був...

Далі Вова за гомоном ізнов не почув, хоч слухав не тільки ушима, а навіть очима й усім своїм тілом. Ще раз перепитати йому здалося неучтивим, і подумавши, що на слова пані, може, можна й не одповідати, спустив очі й заспокоївся. Пані, чекаючи, не зводила з його очей.

Вова глянув на неї, зчервонів і одвернувся.

"І чого вона витріщилась на мене, чого не бачила?" — подумав він і рішив зовсім на неї не дивитися.

Переждавши яку годину, Вова знов глянув на пані; тепер вона вже не дивилася на його, а, прихилившись до відомої Вові чорноокої панночки, що тепер сиділа поруч з нею, щось на ухо казала їй. Панночка слухала, дивилася на Вову й осміхалась. Вова закліпав очима й одвернувсь.

Кругом гомоніли, вештались, лагодились до чогось. Деякі топтались коло чарівного ліхтаря, інші пробували грамофон, перебирали книжечки; усі вештались, сміялись, голосно про щось сперечались, тільки Вова не мав собі ніякої роботи й мовчки сидів в захисному куточку. Сидів він і почував, що його діло прогорає, а як його направити — він не міг добрати способу. Сидить, спустивши голову, думає... Глянув перед собою — і його серце похололо: та сама панночка з чарівними очима прямо йшла на його, дивилася йому в лице й привітно усміхалась. Вова закам’янів.

Панна, певне, взяла була на себе благородну місію підняти дух у хлопця, підійшла, сіла на стілець рядом з Вовою і стала заводити розмову.

— Що це ви сидите так самітно, немов скучно тут вам, скучно? — щиро промовила вона до Вови.

— Чого ж... ні, не скучно,— одповідає той,— мені... саме добре.

— Бо що ж ви нічого не робите, ні з ким не говорите, як інші? — допитувалась дівчина.

"Ну що я їй маю казати?" — подумав собі Вова. Полум’я вдарило йому в лице.

— Я подивлюся перше, як інші роблять,— таке чи щось підхоже до цього одмовив він — якимсь, як і самому здалося, не своїм голосом. Панна стала почувати, що не по силі взяла на себе роботу, й зачервонілась теж.

— А ви будьте веселіший, бо так же скучно сидіти,— закінчила вона і, трохи засоромлена невдачею, встала й оді-йшла од Вови.

Вові стало навіть шкода дівчини.

"Сердешненька,— думалось йому,— мала надію розворушити таке опудало, як я, та й буде тепер каятись". Проте все ж стало йому вільніш дихатися.

"Ну,— думав Вова,— тепер — шабаш! Коли б уже хоч ніхто не зачіпав мене".

Та не скінчилися на цьому муки Вовині: незабавом перед ним зринув, як із землі виріс, угудзяний джигунець, [12] якийсь акцизний чиновник; [13] він виразною, ясною мовою зарізав Вову вкрай.

— І чого ви зігнулися, молодий чоловіче, як тая мокра курка,— вичитував він.— Адже ж тут немає вовків, не покусають. Лицяйтеся он до панночок, розказуйте що-небудь, а то сидить понурою.

Одрізав і, закрутивши вуса, зразу опинився десь між панночками.

Уші, шия, лице загорілись у Вови, піт виступив на чолі. "І як же він одчитав мене, сучий син,— думав він,— немов у парні віником випарив!"

І довго ще не переставало палахкотіти його лице.

Тепер Вова почував, що вже навряд чи хто-небудь буде його турбувати, та не весело було йому. Сидів він, немов прикований до свого стільця, і бачив сам, що ніяка сила не здолає тепер підняти його, щоб легко та вільно, як он отой франт, пройтися по кімнаті. І осудив Вова себе за ті сміливі заміри, які мав він, ідучи сюди. Задзеленчав дзвінок. Усі один за одним потягнулись до другої кімнати, де мала одбутися читанка й звідкіль давно вже чути було здавлений, гомін селянської юрби.

Поволікся за ними й Вова.

Читали, розказували, показували картини. Стояв гомін, було цікаво й весело.

На Вову ніхто тепер не звертав уваги, і він помалу став набиратися сміливості. "Це нічого,— думав він,— що я сплохував трохи на перший раз: привикну, придивлюсь, освійчаюсь... [14] А як же хороше в гурті інтелігентних, хороших людей робити гарне діло!"

Скоро читанка одбулася, директор заводу став наганяти всіх, щоб не гаючись їхали до його.

Всі товпилися коло одежі, одягалися, торгувалися, кому з ким сідати та їхати.

"Чи то ж і мене покличуть? — думав собі Вова.— Як покличуть, то я тоді зроблюся зовсім іншим. Тепер уже немов нічого й не боюся; звісно, нове діло, то трохи був і сплохував, тепер поправлюся". Пройшов мимо Вови батюшка й чогось одвернувся. Зирнув мимоходом на його директор і теж одвернувся. Хтось, мало не спіткнувшись на Вову, кивнув йому головою до зобачення.

Кругом спустіло. Було чути, як на дворі по наїждженій дорозі свистіли і скрипіли, від'їжджаючи, сани. Стихло. І зразу став одчувати Вова, що ті люди — чужі йому, і нема їм до його ніякого діла.

"А я ж, дурний, думав..." І зробилося Вові чогось соромно до болю, до сліз. Стояв він один у коридорі, опустивши голову, і сором виїдав йому гарячі очі.

Тихо, як тіні, виросли коло його старі його приятелі: Муляр, письмоводитель, урядник. Перше Вова не помічав їх у гурті; і тепер зробилося йому дуже зле, коли вони з'явилися.

Обступили вони його з єхидними усмішечками, віталися дуже ввічливо.

— Чого це ви, Антоне Петровичу, не схотіли їхати до директора? — лукаво спитав Муляр.— Адже ж усі пани поїхали туди?

— Куди нам до їх!.. То ж — пани! — здавлюючи своє серце, одмовив Вова.

— Теж люди! — з робленим спочуттям, іншим голосом казав Муляр.— Ви ж у нас за вчителя, науки проходили, теж можете лічитися за образованого чоловіка, а вони навіть за руку попрощатися з вами не хотіли. Думаєте, не бачили? Все бачили!

Вова мовчав і почував себе дуже погано. Йому хотілося якнайшвидше залишити про цеє мову, втекти од цих людей, проте він стояв і тільки якось чудно осміхався.

— І виходить,— казав далі Муляр,— що ваша лінія не з ними, а з нами, а ви зовсім не до речі вгору деретеся.

Письмоводитель та урядник мовчали та тілько стиха чмихали.

Вийшли на улицю. Ніч була морозна, зоряна.

В будинку у директора заводу горіли веселі, яскраві огні. Стали говорити про читання, і Муляр почав висміювати панську витівку. У Вови нило всередині, і він нічого не слухав. Мимоволі озирнув він цю свою компанію, опухлі од п’янства лиця, злі замутнені очі.

Прийшло в голову, що дома чекають його чотири сумні стіни холодної кімнати, пригадав, що ось уже півроку, як їсть його самотина — хотілося йому заплакати.

— І чого б то я так сумував! — несподівано звернувсь до Вови письмоводитель, виказуючи, що він добре розуміє, що діється у Вовиному серці.— Не любі ви їм — і наплюйте, проживете й без них.

Вова схаменувся й став силувати себе, щоб як-небудь викинути з голови свої невеселі думки. Став прислухатися до їх розмови, та думки його мимоволі звертали на перший шлях.

Письмоводитель позіхнув і став казати, що добре було б тепер зайти у "клуб",— у них було таке місце, де частенько збиралися попиячити.

Думка письмоводителя зразу здалася Вові досить слушною: у їй він знайшов вихід із свого дуже неприємного становища, і він поспішив ухопитись за неї.

— І справді,— піддержав він письмоводителя,— зайдемо, вип’ємо по чарці, куди ви там ходите.

— Хіба й ви з нами? — неймовірливо звернувся до його Муляр.

Вдаючи з себе байдужого, Вова згоджувався йти з ними, немов у тому не бачив нічого незвичайного. Компанія повеселіла.

— Так би ви й давно! — сказав Муляр і поплескав Вову по плечі.

Пішли тепер хутчій, мова стала веселіша, жвавіша. Вова почував, як щось смутнеє і разом веселе підступало до серця.

"Ех, ну їх!.. Коли так, то й так!" подумав він і махнув у думці рукою.

В глухому кінці села обдерта хата. У вікно крізь червону занавісочку видко було бідненьке світло.

Перед старими низенькими дверима, позакривавшись комірами й понасувавши на очі шапки, стояли вони мовчки і чекали. Письмоводитель зігнувся під вікном і тарабанив пальцями по шибці.

— Дувид! Дувид! — здержуючись, щоб далеко не було чути, звав письмоводитель.— Відчини, Дувид!

Червона занавісочка у вікні прогорнулася, й з-під неї виглянуло лице старої єврейки.

— Ну, хто там?.. Чого? — непривітливо спитала вона.

— Та це ми! — одмовляє той.— Відчини, Дахо!

— Хто ви і чого вам треба?

— Відчини хутчій — побачиш! — нетерпляче промовив письмоводитель.— Не впізнала, чи що?

Занавісочка у вікні знов опустилася. В сінях небавом рипнули хатні двері, потім заскрипів засов, і двері на улицю одчинились. Нагинаючись, один по одному увійшли вони в сіни, намацали хатні двері й увійшли в кімнату. Понесло вогкістю і важким духом.

Обстава кімнати стара і нечупарна: посередині голий стіл на три ноги, двоє стільців, з-під клейонки у їх теліпалось якесь ганчір’я, обідраний, без спинки диван. Сірі та голі стіни сумно позирали на нових людей. У кутку на долівці, де помощена була солома, спали двойко єврейських діток, заритих у купі всякого дрантя. В хаті холодно — пара йде з рота. Рогом лізе у вікна мороз."

Розбуджені діти повисували з дрантя голівки й великими чорними очима дивилися на гостей.

Вийшов Дувид, старий заспаний єврей у патинках на босі ноги і в халаті поверх сорочки.

Муляр сказав йому на ухо кілька слів.

— Одну? — тихо спитав Дувид.

— Давай поки одну, а там буде видно,— голосніше одмовив той.

Розсілися кругом столу. Увійшла Даха й стала накривати стіл старою, в різнобарвних плямах скатертю; внесла на тарілці порізаного оселедця, хліб, дебелу чарку та мідні виделки, що взялися зеленим мохом.

Дувид приніс пляшку горілки.

Муляр узяв пляшку і вдарив її в денце; пробка вискочила, і навколо запахло сивухою.

— Шановному гостеві перша чарка! — промовив він, передаючи сповнену чарку Вові. Той зразу по-молодецьки випив її. Чарка пішла кружляти, і дедалі в хаті робилося голосніше. Червоніли лиця, поблискували очі, а Дувид усе підносив пляшку за пляшкою.

Схилившись близенько до Вови, Муляр нашіптував йому щось п’яною мовою, осміхався й ніжно гладив по голові; той слухав п’яне базікання Мулярове, кивав головою й теж усміхався п’яною усмішкою.

— Ну — вашу руку! Поцілуємся! — голосно промовив Муляр і взяв Вову в обійми.

Дзвінко поцілувалися. За Муляром полізли цілуватися урядник і письмоводитель.

— Тепер уже ти наш? — липли вони до нього, обнімаючи його.

— Ваш! Ваш! Чортики ви мої любі! — п’яним голосом, одбиваючись од них, казав Вова.

— А при цій оказії вип’ємо ще!.. Дувид! — командував Муляр.— Ще дві пляшки та закуски...

Дувид приніс іще дві пляшки горілки. Чарку кинули й дістали шклянку. Налили Вові повну й стали, не зводячи з нього очей, зорити.

Вова взяв шклянку і, не кривлячись, випив до дна...

— Маладець! Наш! — загалділи кругом.— Тягне по-козацьки!

— На ура його! — хтось крикнув, і зараз Вова почув, як уперся головою в низьку стелю.

В голові у Вови закрутилося, в грудях нудило і що було далі — він уже мало пам’ятав.

Як крізь туман пам’ятав тільки, що кричали, співали, згадували про якусь куму. Далі зринала в пам’яті обстава якоїсь чепурної теплої хатки, заквітчані сухим зіллям та рушниками ікони, стіл, засланий чистою скатертю, вишнівка і чорнобрива весела молодиця в червоному очіпкові.

Звернуло з півночі. Ніч була тиха, місячна. Гралися по дорозі блискучі іскри на снігу; інеєм окутало скрізь дерева. По всіх хатах люди спали.

По сонних улицях села, збивши шапки на потилицю, вешталися, плутаючи ногами, Вова з Муляром і, щиро обнявшись, п’яними голосами впоперек один одному тягли якусь пісню. Луна йшла по всьому селі.

— Гей, хто там! — почувся голос позаду приятелів.— Побережись!

Муляр і Вова розступилися. Мимо їх прошуміли сани з гостями, що вертались з веселим гомоном і сміхом од директора.

Вова спинився і, взявшись у боки, прищуреними очима подивився їм услід.

— І наплю-вать! — промовив він повагом і плюнув через губу.

[12] — Угудзявий джигунець — баламут, весь у гудзиках.

[13] — Акцизний чиновник — чиновник, який працює в акцизі. Акциз — назва установи, що збирає податок на цукор, горілку, тютюнові вироби і т. ін., який підприємці включають у їх продажну ціну.

[14] — Освійчатись — тут: освоюватись.